

УДК [32.019.51:929 Грушкевич]:94(477.83/.86-058.237)«189/190»

Олена АРКУША

ЩОДЕННИКИ ТЕОФІЛА ГРУШКЕВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СВИТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано щоденники українського галицького педагога і громадського діяча Теофіла Грушкевича (1908–1915), які зберігаються у відділі рукописів ЛННБУ імені В. Стефаника. Джерело містить багатий матеріал про повсякденне життя, дозволяє наблизитися до внутрішнього світу українського інтелігента на зламі ХІХ – ХХ століть, зробити висновки про цінності тогочасної людини, її особисті і громадські пріоритети, погляди на історію, міжнаціональні взаємини, політичне майбутнє вітчизни й народу.

Ключові слова: щоденник, історичне джерело, Грушкевичі, українська інтелігенція ХІХ–початку ХХ ст., повсякденне життя, українсько-польські взаємини.

Останнім часом в українській історіографії спостерігається зростання інтересу до джерел особового походження (спогади, щоденники, листи, нотатки, конспекти, спроби художніх творів і інші). Цей інтерес можна пояснити поступовим вичерпанням тем із політичної історії, прагненням українських дослідників увійти в єдиний простір наукових пошуків зі світовою історіографією, урізноманітненням методологічних підходів до вивчення навіть відомих подій та явищ¹. Ретельне прочитання особових джерел виходить далеко за межі запозичення з них фактів для «подієвої» історії (зі звичними в цьому випадку наріканнями на «суб'єктивізм» авторів), натомість ставить у центр дослідження людину свого часу з її цінностями й життєвими орієнтирами, сумнівами і мотиваціями вчинків, ставленням до оточення і сучасників, уявленнями про світ навколо, власні обов'язки й сенс життя, оціночними судженнями. Особові джерела є базовими для історико-антропологічного підходу та незамінними при реконструкції повсякденності. Перспективним напрямом досліджень також є зіставлення відображеної в особових джерелах мікроісторії локальних середовищ із макроісторичними процесами, яке щоразу інспірує роздуми про можливості коректування останніх.

---

¹ Подібні тенденції спостерігалися наприкінці ХХ століття в польській історіографії, де «останні десятиріччя принесли велике зростання зацікавлення мемуарною літературою. Це зацікавлення пробудилося серед ширших кіл читачів, а також серед дослідників» (Imbs, H. Wstęp // Jabłońska, H. z Seifertów. Dziennik z oblężonego Przemyśla 1914–1915. Do druku przygotowała i wstępem poprzedziła H. Imbs. – Przemyśl, 1994. – S. 5).

У цій статті йдеться про інформаційний потенціал щоденників Теофіла Грушкевича (4 серпня 1846, с. Горожанна Мала Рудківського повіту, тепер – Миколаївського району Львівської обл. – 2 вересня 1915, селище Шмідсдорф, Австрія) – українського гімназійного професора, діяльного учасника різноманітних політичних подій, дискусій і національно-культурних товариств Галичини кінця XIX–початку XX століття. Ці щоденники, як і більша частина рукописної спадщини архіву Грушкевичів, не лише перебувають поза науковим обігом, але й з огляду на відсутність облікових записів, очевидно, досі не використовувалися дослідниками. Рукописна спадщина Теофіла Грушкевича дозволяє подивитися на тогочасну Галичину очима тієї частини української світської інтелігенції, яка не обмежувалася виконанням професійних обов'язків, а надавала значної ваги національному питанню і вважала життєвим покликанням служіння народу/нації, беручи відповідальність за конструювання новочасної української ідентичності та формування інфраструктури національного руху. Специфікою тексту Теофіла Грушкевича, що не належав до відомих галицьких політиків, є відсутність прагнення довести ту чи іншу політичну рацію, виправдати помилки чи розкритикувати опонентів².

---

² Найважливіші опубліковані спогади світських українських діячів південно-західної Галичини, хронологічно й тематично близькі до щоденників Т. Грушкевича: *Барвінський, О.* Спогади з мого життя. Ч. 1 та 2 / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка; Українська вільна академія наук у США, історична секція; упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк; Київ, 2004. – 528 с.; *Барвінський, О.* Спогади з мого життя. Том II, ч. 3 та 4 / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка; Українська вільна академія наук у США, історична секція; Українська американська асоціація університетських професорів; упоряд. А. Шацька, коментар Б. Янишина, ред. Л. Винар, М. Жулинський. – Нью-Йорк; Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. – 1120 с.; *Крип'якевич, І.* Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісасевич, упоряд. Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – С. 75–140; *Заболотна, І.* Гімназійний щоденник Івана Крип'якевича 1903–1904 років // Український археографічний щорічник: зб. наук. праць. – Вип. 12. – Київ, 2007. – С. 433–488; *Левицький, К.* Історія політичної думки галицьких українців. На підставі споминів. – Львів: 3 друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1926. – 746 с.; *Мудрий, М.* «Згадки з життя свого і своєї родини»: спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2006. – С. 708–762; *Трильовський, К.* З мого життя / КІУС; упоряд. П. Трильовський, вступ. стаття О. Павлишина. – Київ; Едмонтон; Торонто: Вид-во «Таксон», віддруковано в Чернівецькій облдрукарні, 1999. – 280 с.; *Олесницький, Є.* Сторінки з мого життя / упоряд. М. М. Мудрий, Б. О. Савчик, авт. вступ. статті О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2011. – 432 с.; *Чайковський, А.* Спогади. Листи. Дослідження: У 3 тт. / Мін. освіти і науки України, Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, Наукова бібліотека; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Наук. фундація А. Чайковського; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.; *Шах, С.* Львів – місто моєї молодости. Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян. Частина I і II. – Львів: Вид-во «Друкарські куншти», 2006. – 208 с.; *Шах, С.* Львів – місто моєї молодости. Часть III: Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010, 1956). – 240 с.; *Шухевич, С.* Моє життя. Спогади / Вступ. слово В. Янева, С. Шухевич-Строкон. – Лондон: Вид. Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.

3-поміж особових джерел щоденники справедливо вважаються «найоб'єктивнішими». За жанровими особливостями щоденник є джерелом зі слідами переосмислення життєвих цінностей, природного чи свідомого «забування» незручних моментів, бажання посилити свою значущість. Навпаки, під впливом свіжих переживань людина часто виливала на папір усе, що її турбувало, що говорили їй сучасники, що вона при цьому відчувала. Високим є ступінь достовірності щоденників при встановленні дат, описі подій, побутових деталей, відтворенні загальної атмосфери і настроїв. Натомість, наприклад, у спогадах миттєві реакції зазвичай зазнають суттєвих трансформацій під впливом пізніших подій. Щоденник також є елементом самоусвідомлення людини: записуючи враження, автор водночас формулював наміри, які пізніше реалізував: «щоденник пишеться насамперед для себе, для кращого розуміння власного духовного стану»³.

Декілька слів про особливості галицьких рукописів другої половини XIX–початку XX століть. У XIX столітті модернізаційні процеси різко збільшили попит на кадри освіченої інтелігенції. В останній третині століття серед галицької української спільноти теза про священницький сан як єдино можливий і найкращий шлях життєвої реалізації синів греко-католицьких священників не видавалася безсумнівною. Вихідці зі священницьких і селянських родин дедалі частіше здобували світські професії – вчителів, адвокатів, чиновників, журналістів і інші. Система навчання, а згодом професійна кар'єра державних службовців у Габсбурзькій монархії, передбачала часті переїзди. Певний час – до облаштування чоловіка на новому місці – родини мусили жити окремо й основним засобом зв'язку між ними ставали листи, які були доволі оперативним засобом зв'язку і призвичаювали людину до практики постійного писання. Водночас і політична сфера заохочувала українських інтелігентів до публіцистичної творчості, зокрема писання репортажів з провінції про національне життя, а повсюдні нарікання на слабкість української літератури й науки в поєднанні зі світоглядними впливами романтизму підштовхнули не одну освічену людину до створення літературних чи історичних текстів.

Тогочасна людина ставала свідком і мимовільним учасником стрімких змін суспільних відносин у напрямі демократизації і націоналізації. Час вимагав від осіб, схильних до громадської активності, певного впорядкування ієрархії цінностей для вироблення в її рамках різноманітних проектів, начерків програм і статутів, обґрунтувань і т. ін. Таким чином, суспільно активний український інтелігент зазвичай присвячував різного роду писанням кілька годин щоденно. Цей час прирівнювався до робочого, переважно збігав у спеціально призначеному для цього «кабінеті» або за письмовим столом («бюроком»), і під час цього заняття не прийнято було перешкоджати чи

---

³ Зашкільняк, Л. Передне слово // *Грушевський, М. С. Щоденник (1888–1894 рр.)*. Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова Л. Зашкільняка / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ЦДА України, м. Львів. – Київ, 1997. – С. 8.

відволікати. Саме з практики частого писання і виросла внутрішня потреба створити щось «для себе», «для нащадків» або «для історії».

Переглядаючи тексти тогочасних авторів спогадів і щоденників, можна виокремити типові мотивації, які спонукали їх до ведення записів. Так, Іван Крип'якевич у гімназійні роки вів щоденник для самоконтролю⁴. Олександр Барвінський, перебуваючи поза домом, мав звичку описувати щоденні події в листах до дружини Євгенії, які згодом придалися в написанні спогадів⁵. Мотивом для створення мемуарів стало бажання поділитися життєвим і громадським досвідом, а також пояснити політичні діяння, різко розкритиковані в тогочасній періодиці⁶. Михайло Грушевський вів щоденник для виливання внутрішніх сумнівів, якими він волів не ділитися з людьми, та для підтримки релігійних почуттів⁷. Для наддніпрянця Сергія Єфремова щоденник був способом реалізувати себе як творчу особистість, а в більш зрілому віці – можливістю виговоритися про болючі суспільні проблеми: «вже тягне до тих сторінок [...] Мабуть, це тому, що оте записування – ніби сурогати публіцистики: запишеш – і скинеш немов ту вагу хоч трохи, що лежить на душі невисловлена»⁸. Сергій Єфремов влучно підмітив і сформулював суперечливість ведення щоденників. Автор постійно вирішував: писати текст «для себе» чи «для інших», а в другому випадку мусив розв'язувати ще й питання: як погодитися з внутрішнім цензором, як подолати внутрішнє роздратування через неможливість встановити межу власної відвертості. Неспроможність подолати ці сумніви подекуди оберталася знищенням записів⁹.

---

⁴ «Великі люди і генії світа списують деколи свої спомини і т[аке] и[нше] – я, мабуть, не геній, а все таки чоловік, і ся людська гідність дає мені цілковите право до списання моїх гадок. Не роблю я сього для тебе, світе, – ти за малий, щоби мене поняти, бо я чоловік! – роблю се для себе самого, буду вів над собою контролю...» (*Заболотна, І. Гімназійний щоденник Івана Крип'якевича...*, ор. cit., с. 440).

⁵ *Барвінський, О. Спомини з мого життя. Т. 2, ор. cit., с. 29.*

⁶ «Das Leben ist auch eine Schule. [...] Досвід, зібраний протягом мого віку, помічення, які я поробив в тій школі життя, бажаю полишити нащадкам, щоби користувались ними, оскільки вони добрі, а обминали їх, оскільки вони хибні. Треба нам учитись від культурних народів, переймати від них все красше, користуватись досвідом старших людей і на підвалинах ними положених класти дальші цеголки народної будівлі» (*Ibidem*, ч. 1 та 2, с. 39).

⁷ «Знов ті учораšní думки кучать, що от мав би Біг мене скарати тім, що мене не виберуть до Нестора або не затвердять [...] Господи Боже, просвіти й спаси нас! Часом мині приходить думка, що як би ці записки дістались комусь у руки, як би здивувалися або глузували, що от у наш вік і таке инче... Не стиджуся благовірієм!» (*Грушевський, М. С. Щоденник (1888–1894 pp.)*, ор. cit., с. 108–109).

⁸ *Єфремов, С. О. Щоденники, 1923–1929. – Київ: ЗАТ Газета «Рада», 1997. – С. 117.*

⁹ «Почав я, коли не лічити кількох віршових спроб, з щоденника року 1892-го, до якого записував свої думки, переживання, пригоди, заміри. Писав з захопленням і, здавалося, зовсім широко сповідався перед собою. Але незабаром побачив, що хоч пишу немов для себе і тільки для себе, але там десь у глибині випинається самолюбне «Я», що рахує на якогось иншого читача. Іноді робилось самому одвортно, але років з чотири я боровся з собою, з отим підсвідомим «Я», силкуючись бути щирим і не ставати в позу на самоті з самим собою, і на практиці переконувався, як це важко. Потроху я холонув до щоденника» (*Єфремов С. Про дні минулі (спогади) (1876–1907) // Єфремов, С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / упоряд., вступ. стаття І. Гирич. – Київ: Темпора, 2011. – С. 381.*)

Чимало осіб хоча б раз у житті починали вести щоденники, однак небагатьом вдалося перетворити їх на гармонійну цілість. Не всі щоденники, навіть авторства відомих діячів, є цінними як історичне джерело: деякі лише фіксували події дня без жодних оціночних суджень, інші ж, навпаки, виявляли схильність авторів до надмірного самозаглиблення та ігнорування зовнішнього світу. Аби щоденник мав шанси стати цікавим джерелом, автор мусив бути наділений певними якостями: ретельністю і педантичністю, освіченістю і певною історичною підготовкою, спостережливістю та аналітичними й літературними здібностями; мусив бути активним у громадській сфері, мати відповідне коло спілкування, і врешті-решт – певну свободу, індивідуальний простір та відчуття деякої самотності, яка б спонукала не обговорювати всі питання з близькими людьми, а довірятися щоденнику. Нескладно зауважити, що такий набір якостей і життєвих обставин украй рідко поєднуються в одній людині, а деякі з них є навіть взаємосуперечливими.

Отож, доречно поставити питання: яке ж внутрішнє налаштування сприяло Теофілові Грушкевичу у створенні доволі значного за обсягом щоденника, що зберігся до наших днів і, без сумніву, викликатиме інтерес ще не одного покоління істориків. Теофіл Грушкевич почав вести щоденникові записи в 41-річному віці, будучи професором гімназії в Коломиї, де жив із дружиною і трьома дітьми, маючи за собою вже чималий досвід викладацької та організаційної роботи. Поки не виявлено свідчень про більш ранні його нотатки. Натомість зберігся перший запис, датований 19 вересня 1887 року, в якому Грушкевич пояснював свої наміри так: «Давно я намірив писати памятну книжку про сучасні події, про людей та їх характерь часу, в якій живю. Памятна моя книжка мстити буде в собі всякій матеріяль вѣдносячий до руского народу нашого нещасливого а про другі народности остільки згадувати буде оскільки зь нашимъ народомъ ближе стикають ся та на его нещасливу судьбу впливають. Пишу сю книжку не для печати теперешной, пише ся для потомности. Не все можна печатати, бо вжежь то не все цензура пустить зь печати, вжежь то не все годить ся публично голосити а то по той причині, щобъ не попсовати справу загальну. Для того не одну річъ мовчкомъ переходимо, або таки вь нашихъ публичныхъ письмахъ невірно представляемо. Щоби публика почтенна мала вѣрний образъ нашого житя тепершного пишу отсей памятникъ. Бути може, що и мѡй поглядъ на свѣтъ та людей есть односторонный, бо кождий чоловѣкъ по своему понимает и свѣй судъ о рѣчи має такъ и я вь дечѣмъ може не такъ гадаю якъ другі. Я вь загалі вь своихъ гадкахъ представляю напрямъ той верстви суспѣльности руской, котра зѡ мною вь той самѡй школѣ житя виховала ся оджежь и мои погляды подѣляе»¹⁰.

Таким чином, Теофіл Грушкевич одразу задумав щоденник як історичне джерело, добре розуміючи, що особливу цінність матимуть записи, не відображені в масових джерелах. У його нотатках розповідь про політичну подію

---

¹⁰ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБУ), відділ рукописів. – Ф. 41 (Грушкевичі), спр. 121/п. 14. – Арк. 1 (Грушкевич Т. Вступ до «Пам'ятної книжки» (щоденника). – Запис від 19 вересня 1887 р.).

неодноразово переривається зауваженням, що про неї можна буде прочитати в газетах. Вступ до щоденника також свідчить, що автор усвідомлював себе типовим представником свого покоління галицької української інтелігенції. У цьому місці, а ще більшою мірою далі в тексті, помітне чітке розмежування між інтелігенцією і «народом», усвідомлення приналежності до вищої верстви, завдяки якому «характерною ознакою мемуарів українських діячів стала повчальність»¹¹. І тут доречним буде ще одне питання: наскільки готовими були українські мемуаристи до створення якісних текстів? Ще на початку ХХ ст. історик Іван Кревецький звернув увагу на те, що ХІХ століття є нібито бідним на українську спогадову літературу¹². І хоча пізніше опубліковані та виявлені рукописні матеріали суттєво підважили цю тезу, очевидно, що тогочасні автори щоденників і спогадів мали небагато взірців для наслідування в українській літературі. Можливо, почасти вони орієнтувалися на праці польських і німецьких авторів, усе ж у певному сенсі були першопрохідцями.

Усі згадані вище мемуаристи мали гуманітарну освіту – історико-філологічну чи юридичну, а відтак могли передбачити, як використовуватимуть їхні записки майбутні історики. У випадку Теофіла Грушкевича це розуміння було радше дилетантським, оскільки історичних досліджень він ніколи не провадив. Однак те, що його тексти конструювалися без застосування фахових прийомів історика, надає їм особливої цінності й самобутності¹³. Окрім того, на сторінках щоденника і в кореспонденції Теофіл Грушкевич залишався дуже стриманим щодо особистих справ: його родина постає майже ідеальною – добропорядною, збудованою на засадах християнської моралі, любові та взаємоповазі. Про всіх людей зі свого оточення Грушкевич писав лише як добре вихований чоловік. Можна припустити, що такий стиль утримував його від природного для авторів щоденникового жанру бажання знищити рукопис. Останній благополучно зберігався в родині, а в 1960-тих роках був переданий до ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР.

* * *

Матеріали фонду родини Грушкевичів (№ 41), де міститься приватне й офіційне листування, документи, спогади та особисті записи, можна умовно поділити на кілька блоків. Автобіографічні записи Теофіла Грушкевича містять спогади, щоденники й записні книжки господарчого змісту. Свою автобіографію (спогади) Грушкевич написав на прохання Івана Левицького для біобібліографічного словника українських діячів Галичини ХІХ – початку ХХ століття. Ці спогади, датовані 18 грудня 1897 року, охоплюють період від народження Теофіла (сягаючи в середину ХІХ століття через згадки про діда)

---

¹¹ Від упорядників // *Олесницький, Є.* Сторінки з мого життя..., *op. cit.*, с. 7.

¹² *Кревецький, І.* Наша мемуаристика (1900–1910). Бібліографія // *Неділя: Літературно-науковий тижневик* (Львів). – 1911. – Ч. 6. – 4 лютого; Ч. 7. – 11 лютого; Ч. 8. – 18 лютого; Ч. 9. – 25 лютого; Ч. 13. – 25 марта; Ч. 14. – 1 цвітня; Ч. 15. – 8 цвітня.

¹³ Яскравим прикладом мемуарів фахового історика є спогади галицького намісника Міхала Бобжинського, що більше нагадують популярну історичну розвідку, аніж власне спогади (*Bobrzyński, M.* *Z moich pamiętników / Przygotował do druku, wstępem i przypisami opatrzył A. Galos.* – Wrocław ; Kraków, 1957).

до початку 1890-тих років. Оригінал, написаний рукою автора, з його численними виправленнями і вставками, зберігається у фонді Івана Левицького¹⁴. Цей текст з оригіналу переписала старша донька Теофіла Грушкевича Софія, завдяки чому він зберігся також у фонді Грушкевичів¹⁵. Значно більшими за обсягом є щоденникові записи Грушкевича, що передували систематичному веденню щоденника. Першою спробою започаткувати щоденник є вже згаданий запис із декларацією намірів від 19 вересня 1887 року¹⁶. Збереглися також розрізнені записи за 1888 рік. Значний за обсягом та інформаційною насиченістю фрагмент залишився за 1890 рік¹⁷. І, врешті, цілісне зібрання записних книжок із нотатками за подальші роки: 1895-й (20 червня – 6 жовтня), 1903-й (опис приїзду до Львова царя Франца Йосифа 13 вересня), 1906-й (у цей час Т. Грушкевич, очевидно, серйозно налаштовувався на ведення щоденника, що можна пояснити його близьким виходом на пенсію; у записах за 1906 р. присутні кілька датованих, однак не заповнених сторінок, які Грушкевич, імовірно, збирався заповнити з пам'яті, або за іншими нотатками, що не збереглися). Записи за 1908–1915 рр. Т. Грушкевич вів майже щоденно. Усього за 1895–1915 роки збереглося 8 таких книжечок, які налічують 1248 сторінок рукописного тексту. Важко

¹⁴ ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 167 (Левицький Іван), оп. 1, спр. 898/п. 33. – Арк. 1–38 зв. (Автобіографія Т. Грушкевича). Спогади завершуються приміткою: «На сім кінчу мою біографію, котру списав спонуканий до сего паном Левіцким, бібліографом руским, для зўжиткованя при написаню «Історії Прикарпатської Русі». У Львові дня 18. л. грудня 1897. Теофіл Грушкевич». Як відомо, І. Левицький наприкінці 1880-х – протягом 1890-тих років звертався до осіб, яких вважав видатними українськими діячами, з проханням надсилати йому автобіографічні матеріали, що мали лягти в основу біографічного словника. Останній мислився як фундаментальне наукове дослідження, покликане розкрити кризь призму біографістики історію українських земель у складі Габсбурзької монархії. Авторам був запропонований орієнтовний питальник із 14 пунктів. Т. Грушкевич виявився серед другої хвилі респондентів І. Левицького (1896–1897), що надіслали автобіографії – приблизно 100 осіб (тоді як на перший заклик 1887 р. відгукнулося не більше 30-ти). Докладніше про біографічний проект І. Левицького див.: Іван Омелянович Левицький. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника // *Дашкевич, Ярослав*. Постаті / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське від-ня; упоряд. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 281–294. У 1898 р. вийшов друком перший том біографічного словника І. Левицького: *Прикарпатська Русь вь XIX-мь вщч вь біографіяхь и портретахь еи днателей с увзглядненемь замчательныхь людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни написаль на подставѣ автобіографичныхъ записокъ и архивально-библіотечныхъ матеріалѣвъ Ивань Ем. Левицкій*. – Т. 1. – Львів: Типографія Ставропигийского Института, 1898. – 57 с. Усього надруковано чотири випуски словника обсягом 224 сторінки. На незавершеній біографії Володимира Барвінського видання було припинено, однак зібрані підготовчі матеріали, хоча й далеко не повні, залишаються цінним історичним джерелом, важливий аспект якого, між іншим, полягає у відображенні широкої палітри тогочасної української інтелігенції, що ставить під сумнів звичну схему розгляду українського суспільства в півдавстрійській Галичині як насамперед спільноти селян і священників.

¹⁵ ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 1–76 (Грушкевич Т. Автобіографія).

¹⁶ *Ibidem*, спр. 121/п. 14, арк. 1–2 зв. (Грушкевич Т. Вступ до «Пам'ятної книжки» (Щоденника). Запис за 19 вересня 1887 р.).

¹⁷ *Ibidem*, спр. 122/п. 14, арк. 1–40 зв. (Грушкевич Т. Записна книжка з питань педагогічної, суспільно-політичної діяльності та інше).

сказати напевно, чи вів Теофіл Грушкевич в інші роки такі записи, однак можна припустити, що вони все ж існували і згодом були втрачені. Отже, йдеться про джерело щоденникового характеру, що містить: докладний опис перебігу дня, розповіді про зустрічі й розмови з різними людьми (серед яких – чимало впливових українських політиків, діячів науки і культури), елементи спогадів і особистих спостережень автора, його оціночні судження. Автор мав звичку починати запис коротким описом львівської погоди, що, очевидно, допомагало йому налаштуватися на думки про події, які він готувався викласти далі, вів свій щоденник фактично безперервно – протягом семи років – і останню нотатку зробив 1 вересня 1915 року, тобто за день до смерті¹⁸.

Іншу групу матеріалів становлять записи, які Теофіл Грушкевич робив під час підготовки до педагогічної чи громадської праці. Це, зокрема, конспекти з історії України¹⁹, різні начерки за мотивами художніх творів (короткі змісти, спроби перекладів, рецензій тощо)²⁰, матеріали до польсько-українського словника, публіцистичні праці та тексти виступів на кількох національно-культурних заходах тощо. У контексті політичної історії на особливу увагу заслуговує документ під назвою «Програма кружка українофілів» з початку 1890-х років, який мав на меті регламентувати діяльність групи, що об'єднувалася навколо Олександра Барвінського і з середовища якої велася політика «нової ери». Оскільки спроби цього кола діячів створити політичні об'єднання були малоуспішними, то їхня дуже важлива для розуміння українського руху кінця XIX століття діяльність вивчається передусім за особовими джерелами²¹. Із програми, ймовірно, авторства Т. Грушкевича, випливає, що після проголошення «нової ери» її ініціатори з українського боку мали намір утворити «кружок», який би вів «політику утілітарну», а одночасно дбав про зміцнення українського суспільства на засадах «органічної праці». Гурток мав діяти таємно, зберігати дуже вузьке коло учасників (не більше 12 осіб, не враховуючи депутатів), а одночасно «бути верховною властю моральною всіх австрійських Русинів, котрої патріотичним обов'язком має бути вести не лише провід в руському народі, але й дбати про його добро в усіх напрямках і на всіх полях»²². До цієї ж групи можна віднести колекцію довідок і посвідчень Грушкевича, які підтверджують його членство (у більшості випадків – входження до правління) в низці

---

¹⁸ Ibidem, спр. 123/п. 24/1–8, арк. 1–624 зв. (Грушкевич Т. Записні книжки (щоденники) за рр. 1895, 1903, 1906, 1908–1915).

¹⁹ Ibidem, спр. 138/п. 5, арк. 1–40 зв. (Грушкевич Т. Політичні огляди). Конспект неповний, охоплює період від Київської Русі до XVIII ст.

²⁰ Ibidem, спр. 138/п. 6, арк. 1–36 зв. (Грушкевич Т. Художні твори).

²¹ Докладніше див.: *Аркуша, О.* Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада» // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка. – Львів: ЛНУ, 2004. – С. 63–99.

²² ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41. – Спр. 139/п. 12. – Арк. 1–6 зв. («Програма кружка українофілів», без дати і місця створення).

українських товариств – «Общества імені Михайла Качковського», «Просвіти», «Руського товариства педагогічного», «Гуцульської спілки» тощо²³.

Ще одним великим блоком матеріалів з архіву Теофіла Грушкевича є родинне листування. Т. Грушкевич одружився влітку 1872 року, у 26-річному віці. Його обраницею стала Людмила Пиріжок, донька дрогобицького касира, що мала змішане українсько-вірменське і, можливо, єврейське етнічне коріння, а за віросповіданням належала до римо-католицького обряду. Мати Людмили, яка згодом жила з сім'єю Грушкевичів, походила з львівської міщанської родини Балабанів. По лінії батька Людмила Грушкевич була двоюрідною сестрою дружини Тита Реваковича Стефанії. Подружжя Грушкевичів мало трьох дітей: син Ярослав (народився 1874 року) закінчив медичний факультет Львівського університету (один із двох українців, що отримали дипломи в першому випуску), розпочинав лікарську практику в Тернополі, а в 1909 році переїхав до Станіслава, де став відомим окулістом. Старша донька Софія (народилася 1876 року) стала дружиною українського антрополога Івана Раковського (у 1935–1940 роках – голова НТШ). Подружжя Раковських багато часу мешкало поряд із Грушкевичами у Львові, винаймаючи житло поблизу них, а в окремі періоди – навіть в одній квартирі, а також дві сім'ї подорожували разом, зокрема, під час наукових відряджень І. Раковського, одне з яких було до Парижа. Молодша донька Марія (народилася 1879 року) за життя Теофіла Грушкевича мешкала з батьками у Львові, працювала урядничкою на пошті. Подружжя певний час жило окремо, що було пов'язано зі зміною праці Теофіла, переїздами й облаштуванням на новому місці. Щороку Грушкевичі мали звичку, разом або окремо, залежно від стану здоров'я, життєвих обставин (народження внуків і т. ін.), відпочивати в селі Опака поблизу Борислава і Східниці, де швагер Теофіла Грушкевича служив парафіяльним священиком.

В усі ці періоди основним засобом комунікації між членами родини служило листування, доволі значущі фрагменти якого збереглися донині. Найбільший комплекс становлять листи між родинами Теофіла та його сина Ярослава, які жили в різних містах. У родині культивувалися близькі, дружні взаємини, а будь-які затримки з відповідями на листи не схвалювалися. За кореспондування з дітьми в сім'ї «відповідала» Людмила Грушкевич. Якраз в її листах відображено широкий спектр повсякденного життя тогочасної міської інтелігентної родини: робота і клопоти чоловіка, зустрічі й розмови з рідними та знайомими, побутові проблеми, останні новини громадського та приватного життя тощо. Листи самого Теофіла Грушкевича до дітей були зазвичай, коротшими: він або дописував щось від себе в листі дружини, або ж писав, здебільшого синові, про громадські чи фахові справи. Окремий інтерес становить листування Ярослава Грушкевича і його дружини Меланії з Бородиевичів, що відображає коло уявлень і проблем молодшого покоління української світської інтелігенції в Галичині на початку ХХ століття. Меланія була донькою Омеляна Бородиевича, народного вчителя в с. Денисові на

---

²³ Ibidem, спр. 7/п. 1, арк. 1–55 [Особисті документи (посвідчення, довідки, грамоти, фотографії та ін. Грушкевича Т.)].

Тернопільщині та рідною сестрою української вчительки, громадської діячки і письменниці Іванни Блажкевич (у фонді Грушкевичів зберігаються окремі її матеріали). Мати Меланії та Іванни – Марія зі Щепановських – походила з польської родини, але прийняла за чоловіком виховання дітей як українців (померла, коли діти були ще малими)²⁴.

Подібна ситуація щодо «національного виховання» склалась і в родині Грушкевичів: усі троє дітей вирости україномовними та брали помірну участь у національному русі. Їх мати залишалася польськомовною і писала листи дітям і чоловікові польською мовою (з деякими особливостями у правописі), вони їй так само їй відповідали, тоді як батькові з дитячих років привчилися писати українською. Чимало листів цього періоду є двомовними: Людмила Грушкевич писала основний текст, а діти, кожен від себе, на тій самій картці дописували для батька кілька слів. Такий мовний стан, можливо, й не був загальноприйнятим у галицьких родинах, однак приклад Грушкевичів деякою мірою підважує тезу про неминучу полонізацію в мішаних шлюбах і переважний вплив дружини на виховання дітей, свідчить про можливість вибору в період формування модерної національної ідентичності. Цей вибір навряд чи давався легко: попри розв'язання на свою користь ситуації у власній родині, Теофіл Грушкевич залишався категоричним противником змішаних шлюбів, вважаючи їх «гробом домашнього щастя»²⁵.

Утім, судячи з кореспонденції, стосунки між подружжям Грушкевичів були теплими. Попри тривалість сімейного життя, листи дружини починалися звертанням «Najdroższy mój Liluniu», «Najukochańszy mój Lilu», а завершувалися підписом «Kochająca Cię Milunia». Чоловік звертався до дружини «Droga Miluniu», а підписував «Zawsze szczerze kochający mąż». У листах простежується

---

²⁴ Савак, Б. До 125-річчя від дня народження Іванни Блажкевич // Свобода (Тернопіль). – 2011. – 7 жовтня. Брати Меланії Остап і Євген Бородиєвичі були сотниками УГА. Остап Бородиєвич (1883–1920) – ветеринарний референт при секретаріаті військових справ УГА, загинув у більшовицькому полоні. Євген Бородиєвич (1889–1924) – поет, перекладач, хорунжий УСС (Видатний український вчений-фізик Богдан Блажкевич (1912–1986). Бібліографічний список / Тернопільська державна обласна універсальна наукова бібліотека, відділ краєзнавчої літератури і бібліографії; авт. передм. В. І. Хома, уклад. бібліографії і ред. А. О. Ленчишин. – Тернопіль, 2000). Є. Бородиєвич залишив спогади: *Бородиєвич, Є. В чотирокутнику смерті. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. (Із воєнного записника 3-тньої бригади).* – Львів: Вид. української накладні «Нове життя», 1921. – 86 с.

²⁵ Про одну з розмов із Т. Реваковичем Т. Грушкевич у щоденнику записав: «Зговорилося за женьячку молодих Русинів. Не можна викоренити сеї пошести – женитьби Русинів з Польками. Нині серед так великого антагонізму поїтичного Поляків і Русинів, се майже неімовірно, щоби міг Русин з Полькою побирати ся і копати собі і другій особі гріб домашнього щастя. Як трактують Поляки Русинів в подружжю може свідчити один факт, котрий оповів один з молодших професорів гімн.(азійних) про свого товариша Русина. Каже сей професор: приїзджаю до Самбора, іду відвідати товариша шкільного і іду з ним до его мешканя. Напротив батька вибігла дитина, може трилітна, може чотирилітна і кричить на голос «Idzie głupi Rusin». Оце безперечно мати трактує так батька дитини, так дитина називає, як мати батька – жінка полька чоловіка Русина називає głupim Rusinem, так само і рідний синок свого батька зве. Оце сервілізм нашої Рутенії. Коли ж ми того сорому позбудемо ся» (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 123/п. 24/ 1–8. – Арк. 147 зв.–148 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 20 січня 1909 р.).

взаємна турботливість, у дні розлуки – туга за близькою людиною, бажання полегшити їй життя. Такі ж теплі стосунки підтримувалися з дітьми, а невістці Меланії Людмила Грушкевич намагалася навіть почасти замінити рано втрачену матір²⁶. Зі щоденникових записів Теофіла Грушкевича випливає, що дружина була йому надійною опорою у повсякденні, разом вони відвідували знайомих, приймали гостей, ходили до церкви і костелу. Незрозуміло, однак, чи обговорював Теофіл Грушкевич політичні питання з дружиною. Можна лише припустити, що це обговорення чимось його не влаштовувало, тому й удався до щоденника. «Політика» в його середовищі мала статус чоловічої забави чи забаганки, на яку, зважаючи на всі «важливіші» проблеми неможливого повсякденного життя, жінки дивилися з певною дозою іронії та поблажливості, як на «політикування» за шахами чи на прогулянках.

Родинна кореспонденція є важливим доповненням до щоденникових і мемуарних записів Теофіла Грушкевича, дозволяє уточнити чимало деталей, збагнути розподіл гендерних і поколінневих ролей²⁷ і відображає широку картину сімейного життя українського інтелігента в півдавстрійській Галичині²⁸.

* * *

Щоб зрозуміти інформаційний потенціал і джерельну вартість щоденникових записів Теофіла Грушкевича, потрібно докладніше зупинитися на його біографії, адже саме в життєвому (освітньому професійному, громадському, родинному і приватному) досвіді людини здебільшого приховані пояснення її дій і суджень. Реконструкція біографії Грушкевича важлива також тому, що дотеперішні відомості про нього в історіографії української скупі. Щоправда, є статті в «Енциклопедії українознавства»²⁹ та «Енциклопедії історії України»³⁰, однак у них акцентовано лише на педагогічній діяльності

---

²⁶ У листі до майбутньої невістки Л. Грушкевич писала: «Droga Melaneczko! Ciesz mię bardzo że chociaż w setnej części będę Ci mogła moja ukochana zastąpić straconą matkę. Kochając całym sercem mego drogiego syna, nie potrafiłabym (k. 58 zw.) mniej kochać jego żony, która jestem pewna będzie godna mojej miłości. Poznałam szlachetne Twe serce i Twą dobroć droga Melaneczko, ciesze się niewymownie wyborem syna mego, i całym sercem i całą duszą przyjmuję Cię moja ukochana jako przyszłą mą Córkę – a da Bóg że przy Boskim i Rodziców błogosłowieństwie będziecie Dzieci moje szczęśliwi» (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41. – Спр. 101 / п. 9. – Арк. 57–59 (Грушкевич Л. Лист до Меланії Бородієвич, без дати і місця).

²⁷ Приклад розгляду подібних питань із використанням родинної кореспонденції, зокрема листування Грушкевичів, див.: *Черчович, І.* Конструювання образу жінки-українки у Львові на початку ХХ століття // Львів: місто – суспільство – культура. Зб. наук праць за ред. О. Аркуші і М. Мудрого. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 8. – Ч. 1: Влада і суспільство. – С. 411–420; *Ї ж.* Образ жінки-русинки в русофільській публіцистиці Галичини кінця ХІХ–початку ХХ століття // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2012. – Ч. 20–21. – С. 121–126.

²⁸ *Ibidem*, спр. 92/п. 8, арк. 1–84 зв. (Грушкевич Т. Листи до Грушкевича Я., 1907–1908); Спр. 96/п. 8. – Арк. 1–40 (Грушкевич Т. Листи до рідних, 1905–1914); спр. 100/п. 9, арк. 1–95 зв. (Грушкевич Л. Листи до рідних, 1874–1879, 1890–1895); спр. 101/п. 9, ч. 1, арк. 1–127 зв.; ч. 2, арк. 1–145 зв. (Грушкевич Л. Листи до рідних, 1906–1912 рр.) та ін.

²⁹ Грушкевич Теофіл // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 456.

³⁰ *Ісаєвич, Я. Д.* Грушкевич Теофіл // Енциклопедія історії України / Голова редколегії В. А. Смолій. – Т. 2. – Київ: Наукова думка, 2004. – С. 237.

(редактор «Учителя», автор педагогічних праць, перший директор української приватної гімназії в Яворові) та на його ролі організатора українського національного життя на Покутті в 1880-тих роках. Ще один акцент зроблено на участі на зламі 1880–1890-тих років у «гуртку українофілів»³¹. Врешті, Теофіл Грушкевич згадується у зв'язку з біографією Івана Франка – як один із його вчителів у Дрогобицькій гімназії³².

Основним джерелом для реконструкції біографії Теофіла Грушкевича є його спогади. Народився у сім'ї греко-католицького парафіяльного священика Іларіона Грушкевича і Юлії з Хлібкевичів. Дід по лінії батька Олександр був священиком у с. Горожанній Великій Рудківського повіту³³. Після його смерті Іларіон Грушкевич кілька років залишався адміністратором парафії в Горожанній Великій, а наприкінці 1830-х років став самостійним парохом у Горожанній Малій. Тут прослужив 17 років, а згодом перебрався до с. Опаки на Дрогобиччині. Мати Теофіла Грушкевича була донькою священика Миколи Хлібкевича у с. Мединичах Дрогобицького повіту³⁴. У сім'ї Грушкевичів було восьмеро дітей, серед них до зрілого віку дожили двоє: Теофіл і його сестра, чоловік якої згодом перейняв після О. Грушкевича парафію в с. Опаці³⁵.

---

³¹ У контексті політики «нової ери» І. Чорновол згадує про знайомство Т. Грушкевича в Коломиї з Олександром Кониським (*Чорновол, І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Львівська академія мистецтв. – Львів, 2000. – С. 47–48*). Більше про участь Т. Грушкевича в цих подіях написав у спогадах О. Барвінський.

³² *Горак, Р., Гнатів, Я.* Іван Франко. Книга третя: Гімназія / Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Львів: Видавництво отців Василіян «Місіонер», 2002. – С. 166–171. Т. Грушкевич фігурує як єдиний з-поміж учителів Дрогобицької гімназії, який залишив невеличкі спогади про І. Франка як учня.

³³ О. Грушкевич увійшов в історію через конфлікт із місцевою землевласницею графинею Дульською. В основі конфлікту лежала відмова О. Грушкевича посвятити великодній кошук графині, оскільки це було б некоректним щодо римо-католицького ксьондза в Рудках. Через такий «непослух» церква в Горожанній Великій стала ареною фізичних сутичок між людьми двору та селянами, які захищали священика. Після скарги О. Грушкевича управління маєтком передали братові графині, однак напружені стосунки між двором і громадою збереглися. В 1846 р. Горожанна Велика належала до тих небагатьох у Східній Галичині місцевостей, які піднялися на антишляхетські заворушення (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41. – Спр. 6 / п. 1. – Арк. 1–6 (Грушкевич Т. Автобіографія). З фрагменту генеалогічної таблиці родини Грушкевичів випливає, що Олександр Грушкевич був сином Григорія Грушкевича з с. Висоцького (Турківщина) і мав двох братів – Дмитра та Андрія (*Ibidem*, спр. 5/п. 1, арк. 1 (Генеалогічна таблиця родини Грушкевичів).

³⁴ Священики були й у попередніх поколіннях Хлібкевичів, що мали парафію на Дрогобиччині. До родичів Юлії Хлібкевичів належала заможна міщанська дрогобицька родина Яхневичів. Ще однією особливістю, на яку варто звернути увагу, є спорідненість матері Грушкевича з родиною Шараневичів (*Ibidem*, арк. 7 (Грушкевич Т. Автобіографія). Ісидор Шараневич в останній третині XIX ст. був одним із найвпливовіших українських істориків у Львові, професором Львівського університету, довголітнім сеньйором Ставропігійського інституту.

³⁵ Батько Теофіла Грушкевича помер 1887 р., після чого мати вже не вставала з ліжка. «Стогнуть і плачуть, що ихъ такъ довго Господь на свѣтѣ тримає», – записав Грушкевич у щоденнику після відвідин Опаки в липні 1890 р. (*Ibidem*, спр. 122/п. 14, арк. 31 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 6 липня 1890 р.). Померла Юлія Грушкевич 8 січня 1893 р., некрологи були розміщені в газетах «Діло» і «Галичанин» (*Ibidem*, ф. 167, оп. 2, спр. 895/п. 33, арк. 1 (папка І. Левицького «Грушкевич (Хлібкевич) Юлія).

Атмосфера і напрям виховання в тогочасних родинх греко-католицьких священників, які служили основою формування нової української інтелігенції, достатньо добре вивчені в історіографії і не потребують ширших пояснень³⁶. Відомо, що в цьому середовищі існувало гостре відчуття власної «непольськості», але водночас панувало скептичне ставлення до модерного українського націотворення, що своєю чергою спричинило глибшу «українськість» наступного покоління, яке прагнуло бути креативнішим, рішучішим, дієвішим, ніж батьки. Сім'я Грушкевичів належала до нечисленних родин греко-католицьких священників, де розмовляли не польською, а «переважно рускою» мовою³⁷. Іларіон Грушкевич брав участь у національному русі періоду «Весни народів», долучався до створення національно-культурних товариств, тобто належав до кількох сотень тогочасних галицько-руських активістів. За свідченням Теофіла Грушкевича, батько «дбав дуже про се, щоб діти виховались в рускім дусі» і таким чином «привив і мені гарячу любов до свого народу»³⁸.

Теофіл Грушкевич виховувався вдома до семи років, з п'ятирічного віку вивчав грамоту в місцевого дяка Петра Гарасима: взимку дяк приходив додому, а влітку Теофіл ходив до парафіяльної школи разом з іншими дітьми. У семирічному віці він залишив батьківську хату, щоб продовжити навчання, спершу в тривіальній школі в Щирці, де жив у місцевого вчителя (вечорами той підробляв на життя столярством), а згодом у головній (нормальній) школі оо. Василян у Дрогобичі, яка запам'яталася йому фізичними покараннями

³⁶ Глистюк, Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія: автореф. дис. на здобуття ... канд. іст. наук. / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 17 с.; Залярнюк, А. Надання «презенти» на парафію у другій половині XIX століття: соціальні та дискурсивні практики // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. С. 448–464; Його ж. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття // Україна модерна / Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут історичних досліджень. – Ч. 4–5 (за 1999–2000 рр.). – Львів, 2000. С. 50–80; Колб, Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Ін-т народознавства. – Львів, 2011. – 16 с.; Її ж. Греко-католицьке парафіяльне духовенство у Львові наприкінці XIX століття // Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. праць / За ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 8, ч. 2: Культура, освіта, наука, церква. – [Вісник Львівського національного університету: Серія історична. Спеціальний випуск'2012]. – С. 95–135; Турій, О. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994. – 24 с.; Himka, J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Montreal & Kingston; London; Ithaca, 1999; *Ejusa*. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918 // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge (Mass.), 1984. – Vol. VIII. P. 426–452; *Wójtowicz-Huber, B.* «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). – Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 334 s.

³⁷ Щоправда, мати Грушкевича «яко особа старшої генерації не вміла по руски читати, лиш молилась до кінця свого життя з польського молитовника» (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 1–6 (Грушкевич Т. Автобіографія).

³⁸ *Ibidem*, арк. 8–9.

учнів³⁹. Середню освіту він здобував у Самбірській і Дрогобицькій гімназії, де 1865 року отримав атестат зрілості⁴⁰. Того ж року записався на філософський факультет Львівського університету, де вивчав класичні й українську мови. Такий вибір предметів здавався йому оптимальним, щоб якнайшвидше завершити навчання й отримати посаду для самостійного заробітку⁴¹. Вивчення класичних мов та історії античності (з огляду на важливість розуміння витоків європейської цивілізації) було тоді фундаментом подальшої ґрунтовної освіти та лежало в основі Організаційного статуту гімназій і реальних шкіл 1849 року, який закріпив вступ до університету через здобуття атестату зрілості в гімназії. Завершивши класичну філологію в університеті, можна було стати професором гімназії.

Викладання класичних мов на філософському університеті в той час зосереджувалося в руках двох професорів-німців – Вільгельма Кергеля⁴² (грецька мова і література) та Густава Вільгельма Лінкера⁴³ (латинська мова і література). Оцінки тривалої праці цих професорів у Галичині суперечливі: з одного боку, наголошується на високому рівні їх викладання і підготовці добрих фахівців⁴⁴, а з іншого – на зверхності щодо слов'ян, через що студентам було складно здати кваліфікаційні іспити, а період навчання нерідко

---

³⁹ Ibidem, арк. 10–11.

⁴⁰ Ibidem, арк. 25.

⁴¹ Ibidem, арк. 30.

⁴² Кергель Вільгельм (Kergel Wilhelm) (30.11.1822, м. Грохвіц – 3.12.1891, м. Грац). Працював у Львівському університеті в 1851–1870 рр., перед тим – ад'юнкт-професор університету в Оломоуці. Був деканом філософського факультету, ректором Львівського університету. Зі Львова переїхав до університету в Граці (*Кравець, Я.* Кергель Вільгельм // *Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка: у 2 т. Т. 1: А–К.* – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 596). За твердженням Л. Фінкля та С. Стажинського, «Кергель ґрунтовно знав свій предмет, жив передусім для науки, не входячи в суперечки, які роздирали філософський факультет» (*Finkel L., Starzyński S.* *Historia Uniwersytetu Lwowskiego.* – Cz. 1. – Lwów: Nakładem Senatu Akademickiego s.k. Uniwersytetu Lwowskiego, z drukarni E. Winiarza, 1894. – S. 320).

⁴³ Лінкер Густав Вільгельм (Linker Gustav Wilhelm) (27.4.1827, м. Марбург – 24.8.1881, м. Прага). Габілітувався у Віденському університеті. Працював професором класичної філології у Львівському університеті (1861–1870), згодом – переїхав до Праги (*Haeblerin, C.* *Linker Gustav* // *Allgemeine Deutsche Biographie.* – Band 52: Linker – Paul. – Leipzig, 1906. – S. 1). Л. Фінкель і С. Стажинський написали про нього: «ґрунтовний знавець класичної філології, що перевершував Кергеля своїми здібностями. Однак затятий і безоглядний, був причиною багатьох непорозумінь серед колег, а до суспільства, серед якого діяв, ставився з неприязню. Він об'єднував навколо себе німецьке середовище, яке часто збираючись у готелі Лянга, опиралося запровадженню польської мови до університету. Учні шанували його знання і швидкість мислення, однак боялися його строгості» (*Finkel L., Starzyński S.* *Historia Uniwersytetu Lwowskiego, cz. 1...*, s. 320–321).

⁴⁴ Про покоління вихованців семінарів із класичної філології, до якого належав Т. Грушкевич, О. Барвінський, що теж навчався тоді в університеті, згадував: «Добрими силами науковими були обидва професори класичної філології (д[октор] Кергель для грецької мови, а д[октор] Лінкер для латинської і з того часу вийшли з їх школи добрі вчителі класичної філології з основним знанєм, бо ж і вимагання обидвох професорів супроти кандидатів учительських були високі» (*Барвінський, О.* *Спомини з мого життя. Ч. 1 та 2...*, с. 104). Пор.: «Вихованцями тим семінарів були численні гімназійні професори, які з кращим розумінням справи і запалом до науки античності замінили вигасаючі кадри давніх педагогів» (*Finkel, L., Starzyński, S.* *Historia Uniwersytetu Lwowskiego, cz. 1...*, s. 320).

затягувався на 6–7 років. Теофіл Грушкевич у спогадах усе ж наголосив на другій думці. За його твердженням, професори класичної філології «були Німці і глибоко учені вправді в своїм фаху, але для слухачів не практичні». Студентпочатківець мало що розумів з їх викладів, а «ті панове не вмiли або не хотiли до сего словянськiй молодiжi дойти провiд». Тому перевагу перед студентами Львiвськoгo унiверситету, у тому числi при працевлаштуваннi в Галичинi, отримували нiмцi, якi швидше здавали iспити у Вiденськoму унiверситетi, або ж поляки, якi навчалися в Ягеллонськoму унiверситетi у Краковi: «Так проте для рускoї суспiльностi i для рускoї справи сi нiмецкi культуртрегери були через таке в роботi науковiй формально спинююче поступоване вельми шкодливи»⁴⁵.

Тогочасний фiлософськiй факультет був найбільше вiдкритий для вiльного вибору студентами навчальних курсiв. Серед найяскравiших викладачiв студенти видiляли польськoгo iсторика Антонiя Малецькoгo, якiй збирав переповненi аудиторiї. Натомiсть сумне враження залишали лекцiї професора руськoї мови та лiтератури Якова Головацькoгo, що викладав сухо й монотонно, тематично не виходив за рамки давньоруськoї лiтератури, до того ж, уживав «дiйсний дивогляд язиковий». Через те його слухачiв «можна було на пальцях не раз порахувати»⁴⁶. Ставлення до предмету змiнилося, коли в 1867 році Головацькiй виїхав, а на його мiсце прийшов Омелян Огоновськiй: «Молодiж одушевляла ся его викладами, почувши своє рiдне слово, з жаром професором виголошене»⁴⁷.

Про громадську дiяльнiсть пiд час навчання в унiверситетi Теофіл Грушкевич майже не писав. Бiльше iнформацiї можна почерпнути зi спогадiв О. Барвiнськoгo, якiй згадав Грушкевича серед вiдомих у майбутньому українськiх дiячiв з кола розрiзнених на той час груп народоуцiв. Українськi студенти збиралися в помешканнi Андрiя Сiчинськoгo на «кручених стовпах» (на розi вул. Кохановськoгo), де й було вiдновлено «Громаду». Восени 1865 року вони тiсно спiлкувалися з Олександром Кониським, якiй приїхав на кiлька мiсяцiв до Львова. Звiсно ж, у студентськoму середовищi жваво обговорювали актуальнi полiтичнi подiї – конституцiйнi перетворення в Габсбурзькiй монархiї, стрiмку полонiзацiю Галицькoї автономiї, наростання русофiльськiх настроiв i таке iнше. За твердженням О. Барвiнськoгo, студенти жили оцадно, утримували iх батьки, пiдробiтки в адвокатськiх канцелярiях i «лекцiї не конче добре платнi», на свої кошти фiнансували ще й видання «Правди» i масово заповнювали читальнi зали унiверситетськoї бiблiотеки й «Осолiнеуму»⁴⁸.

---

⁴⁵ ЛННБУ, вiддiл рукописiв. – Ф. 41, спр. 6/ п. 1. – Арк. 1–6 (Грушкевич Т. Автобiографiя).

⁴⁶ Ibidem, арк. 32. Те ж стверджував О. Барвiнськiй (*Барвiнськiй, О.* Спомини з мого життя. Ч. 1 та 2..., с. 104).

⁴⁷ ЛННБУ, вiддiл рукописiв. – Ф. 41, спр. 6/ п. 1. – Арк. 33 (Грушкевич Т. Автобiографiя).

⁴⁸ Серед цих дiячiв О. Барвiнськiй згадав В. Ясеницькoгo, Т. Заячкiвськoгo, Є. Желехiвськoгo, Ол. Огоновськoгo, Т. Реваковича, I. Вахнянина, I. Верхратськoгo, К. Лучакiвськoгo, А. Сiчинськoгo, В. Ганкевича, М. Бучинськoгo, В. Навроцькoгo (*Барвiнськiй, О.* Спомини з мого життя. Ч. 1 та 2..., с. 92–98).

У липні 1868 року Теофіл Грушкевич завершив навчання в університеті і був скерований Крайовою шкільною радою на посаду помічника вчителя (суплента) у Дрогобицьку гімназію. Тут почалася його багаторічна дружба з Титом Реваковичем. Виступивши на засіданні місцевого педагогічного товариства із закликом про запровадження в кількох гімназіях Галичини української мови викладання, Грушкевич потрапив у поле зору органів влади і через це в 1872 році був переведений у Західну Галичину, суплентом у Жешівську гімназію⁴⁹. Тогочасні вимоги до претендентів на посаду гімназійного вчителя були досить високими: потрібно було закінчити п'ять семестрів на філософському факультеті в університеті, пройти низку обов'язкових курсів, здати кваліфікаційний іспит перед Державною екзаменаційною комісією для кандидатів на вчителів середніх шкіл. Така комісія діяла у Львові з 1850 року, а в Кракові – з 1868/69 навчального року⁵⁰. Отож, прагнучи якнайшвидше здати кваліфікаційний іспит та розуміючи, що органи шкільної влади неохоче переводять учителів-українців до Львова, Теофіл Грушкевич вніс подання про переведення у Краків, наслідком якого стало його призначення суплентом у гімназію св. Анни, де він пропрацював з вересня 1873 по вересень 1879 року⁵¹.

Гімназія св. Анни у Кракові була провідним середнім навчальним закладом Західної Галичини, де навчалася чимало відомих польських політиків і науковців. У 1875 і 1876 роках Теофіл Грушкевич був приватним учителем грецької мови майбутнього галицького намісника Анджея Потоцького⁵², також

---

⁴⁹ ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 37–47 (Грушкевич Т. Автобіографія). Докладніше про ситуацію в тогочасному галицькому шкільництві див.: *Dutkova, R. Polityka szkolna w Galicji między autonomią a centralizmem (1861–1875) / Uniwersytet Jagielloński, Instytut Historii.* – Kraków, 1995. – 171 s. Пор.: *Шах, С.* Де срібнолентий Сян пливе. Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі. – Брюссель: Українська друкарня; накладом Товариства «Рідна школа» в Німеччині, 1977. – 146 с.

⁵⁰ *Stinia, M. Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej.* – Kraków: Towarzystwo wydawnicze «Historia Iagellonica», 2004. – S. 36–37.

⁵¹ ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, – Спр. 6 / п. 1. – Арк. 50–51 (Грушкевич Т. Автобіографія).

⁵² До цього епізоду Т. Грушкевич у щоденнику повертався кілька разів у зв'язку з вбивством А. Потоцького, а також згадуючи обставини отримання вчительської посади. Про 15-річного А. Потоцького – писав: «Був се хлопець досить рослий, неповоротний, якийсь валуватий в ході, згорблений, короткозорий. Молодого графа вчив я через два роки, цілу п'яту і шесту подавав грецький язык. Потоцький мав головного гувернера, старшого чоловіка, вже добре шпаковатого. Єго імени я собі вже не пригадую. Сей гувернер мав свою комнату на правім боці як ся входило до апартаментів молодого графа. В першій покоїку, як ся входило, перебував граф. служачий, карлик, дальше входило ся відай до спальні и за сею комнатою був покій до науки. Уряджене як на таких великих панів було досить скромне. Мій ученик був дуже талановитий, скоро ориентовав ся. Був нетерпеливий при науці, часто хотів від предмету відбігати і став мені розказувати свої пригоди мисливські. Від діточих літ був аматор польованя. (...) Не був здоров, часто при лекції скаржив ся мені, що єго голова болить (...) Жаль мені робилося і здаєся мав до мене довіріє, може через моє лагідне поведєня при лекції. При лекції була щось два рази мати покійного гр. Адамова, а раз був присутний стрик, давний намістник Альфред Потоцький» (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 123/п. 24/ 1–8. – Арк. 90 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 1 липня 1908 р.). Докладніше про дитинство і навчання А. Потоцького див.: *Аркуша, О.* Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Ч. I: Формування політичної кар'єри // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 44 / Відп. ред. О. Вінниченко. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 107–162. Завдяки протекції

навчав грецької мови князя Стефана Любомирського, сина краківського банкіра Кірхмайера, викладав німецьку мову в конвікті Піярів, завдяки чому спілкувався з колами вищого римо-католицького духовенства⁵³. Серед його учнів у гімназії були також князь Анджей Любомирський, майбутній куратор Осолінеуму, та граф Здіслав Тарновський, майбутній голова політичного об'єднання краківських консерваторів «Сторонництво національної правди»⁵⁴, а також син відомого польського художника Яна Матейка, в якого Теофіл Грушкевич був удомом⁵⁵.

Заслуговує на увагу згадка про контрверсійні постаті носіїв подвійної національної ідентичності «Gente Ruthenus, natione Polonus» – шкільного інспектора Евзебія Черкавського та президента Кракова і маршалка Галицького сейму Миколая Зиблікевича. Про Черкавського Теофіл Грушевич розмовляв зі своїм родичем, податковим ад'юнктом у Ніську Евзебієм Грушкевичем. Останній, будучи небожем Черкавського по лінії матері, «боронив его, кажучи, що Евз. Черкавський не був вже зовсім пропащим чоловіком для Руси, що він себе завжди уважав Русиним, та що з свояками кореспондував по руски. Се мені казав найблизший его свояк, тож можна повірити. Тут приходять мені на гадку, що висше згаданий Тисовський боронить свого близького свояка маршала Зиблікевича, котрий мав також до своїх свояків зі Старого Міста писати по руски і виключно тої мови уживати»⁵⁶. Загалом спогади Теофіла

матері Анджея Катажині Потоцькій при працевлаштуванні Т. Грушкевич потрапив на аудієнцію до Альфреда Потоцького. Однак, попри сприяння Потоцьких, йому не вдалось отримати бажаної посади у Львівській академічній гімназії, за його твердженням, через пануючі там неформальні практики – бажання директора зберегти вакантне місце для свого родича (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 123/п. 24/1–8. – Арк. 90 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 1 липня 1908 р.)). У щоденнику немає записів із квітня 1908 р., коли був убитий А. Потоцький. Однак Т. Грушкевич часто повертався до цієї події під впливом судового процесу над М. Січинським. Його згадки свідчать, що чимало українців Львова не були готові засудити вбивство і співчували М. Січинському. Сам Т. Грушкевич намагався не втручатися в подібні дискусії, вважаючи себе зв'язаним особисто: «Я перед Р[евакович]-ем вимовив ся, щоби мене в справі Січинський – Потоцькі увільнено від якої небудь акції. Се немило було Р[еваковичев]-ви, але мої скрупули не дозволяють в сім взгляді що небудь робити. Дуже жаль мені С[ічинськ]-ого, але і Потоцького було шкода. Мені ся родина в своїм часі велику прислугу і поміч зробила» (Ibidem, арк. 177 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 22 квітня 1909)).

⁵³ Ibidem, спр. 6/п. 1, арк. 60 (Грушкевич Т. Автобіографія).

⁵⁴ Ibidem, спр. 123/п. 24/1–8, арк. 113 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 18 вересня 1908 р.). Учнями Т. Грушкевича були також брати Здіслава Тарновського, Юліан і Адам. Його близький товариш і кум Василь Тисовський, згодом – професор і управитель чоловічої вчительської семінарії у Львові, був протягом двох років гувернером у домі їх батька, Яна Тарновського, у Дзикові (Ibidem, спр. 6/п. 1, арк. 58 (Грушкевич Т. Автобіографія)).

⁵⁵ «Між учениками в гімназії, – згадував Теофіл Грушкевич, – мав я в клясі сина артиста-малюка Матейка через чотири роки. Тим способом сховався я часто з тим славним чоловіком в польській суспільності і був у него в гостині в его приватнім домі в тисло родинним кругу, де були тільки жена і діти присутні [...]. Сам Матейко показував ся супротив руського народу зовсім безсторонним і навіть прихильним чоловіком. Була се наскрізь гуманна натура» (Ibidem, спр. 6/п. 1. – Арк. 61–62 (Грушкевич Т. Автобіографія)).

⁵⁶ Ibidem, арк. 58–59. Про Е. Черкавського докладніше див.: *Skórski, A. Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna: Przyczynek do historii rozwoju szkolnictwa w Galicyi.* – Lwów: Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Szmidta, 1898. – 144 s.; про М. Зиблікевича докладніше

Грушкевича про життя в Західній Галичині (сприймалося як «заточене») містять чимало цікавих спостережень про моделі поведінки українців у польськомовному оточенні, змішані сім'ї, шляхи полонізації, способи збереження релігійної і національної ідентичності та показують, як повсякденні практики подеколи відрізнялися від нібито відомих «тенденцій»⁵⁷.

29 листопада 1879 року Теофіл Грушкевич успішно здав кваліфікаційний іспит з латинської і грецької мов для нижчої (перші 4 класи гімназії), а 19 травня того ж року – додатковий іспит, що давав йому право викладати українську мову в усіх класах гімназії. Завдяки протекції намісника Альфреда Потоцького, а також радника міністерства освіти Едварда Гневоша («до котрого мій покійний тесть яко добрий знайомий в моїй справі перше удавався») був призначений професором класичної філології в гімназії в Коломиї, куди прибув 30 вересня 1879 року. Про це призначення довідався, перебуваючи у службових справах у Відні, після чого одразу пішов до церкви, щоб подякувати Богові «за увінчане трудів» по забезпеченню матеріального існування⁵⁸. Десятиріччя, яке Грушкевич провів у Коломиї (1879–1889), імовірно, було найкращим в його житті. Тоді в Коломиї діяла одна гімназія з польською мовою викладання, куди ходили діти всіх національностей. «Обнявши науку язика руского в гімназії, – згадував Т. Грушкевич, – взявся я з жаром до праці. Сповнились мої душевні бажання вчити руску молодіж свого рідного слова і літератури»⁵⁹. Українська мова мала статус необов'язкового предмету, однак більшість учнів-українців її вивчали: за свідченням Грушкевича з 400–450 учнів гімназії заняття з української мови відвідувало 150–190 осіб⁶⁰. У нижчих класах Т. Грушкевич навчав також німецької мови. Крім

див.: *Homola-Dzikowska, I. Mikołaj Zyblikiewicz (1823–1887). – Wrocław ; Warszawa ; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964. – 194 s.*

⁵⁷ Так, наприклад, греко-католицький парох у Кракові та професор теології Ягеллонського університету Йосиф Черлунчакевич, попри вимоги конкордату, погодився охрестити у греко-католицькому обряді двох народжених у Кракові доньок Т. Грушкевича: «Хоч моя жена латинського обряду, о. Черлунчакевич не держався конкордії і сам намовляв, щоб їх в руськім обряді охрестити. Я був рішений на селі у мого батька хрестити діти по руски еслиби у Кракові сьвященик мені сего відмовив, але Черлунчакевич се охотно зробив, мотивуючи свій поступок тим, що латинські сьвященики не держать ся конкордії, то і він не потребує вязати ся» (ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 53 (Грушкевич Т. Автобіографія)).

⁵⁸ *Ibidem*, арк. 64–70. Докладніше про процедуру отримання дозволу на викладання в галицьких гімназіях див.: *Мисак, Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник / Одеський національний політехнічний університет. – Вип. 26. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 53–70.*

⁵⁹ ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 89 (Грушкевич Т. Автобіографія).

⁶⁰ Т. Грушкевич високо оцінював кандидатуру директора гімназії поляка Емануїла Вольфа і в період його висування на посаду (жовтень 1881) навіть звертався до редакції «Діла» з проханням не публікувати критичні статті проти Вольфа, які обстоювали право призначати на посаду директора Коломийської гімназії лише етнічних українців. На думку Т. Грушкевича, така кампанія могла несправедливо образити Е. Вольфа й налаштувати його проти українців. Надалі з'ясувалося, що «Вольф показався на своїм становищі зовсім відповідним чоловіком. Всякі скарги зі сторони Поляків і Русинів учителів, як на відворот Русинів на Поляків учителів, начеб одні переслідували других полагоджував так тактовно, що в короткім часі того рода пакости устали. В

того, він викладав українську та німецьку мови в торгово-промисловій школі, а в 1876–1879 роках був її управителем.

Спогади Теофіла Грушкевича з коломийських часів відображають широку палітру громадського життя міста й околиць⁶¹. Автор охарактеризував чимало представників української інтелігенції Коломийщини, згадав про ставлення до українців польських учителів і чиновників. Особливий інтерес становить розповідь про спільну боротьбу українців і поляків («християн») проти домінування євреїв у Коломийській міській раді, її успішне завершення, обрання самого Грушкевича до міської ради, спільні заходи українців і поляків щодо відкриття в Коломії повної початкової школи з українською мовою навчання, які поляки підтримували, доки не отримали іншого розпорядження від львівських політиків. У Коломії Грушкевич послідовно брав участь у заснуванні й розвитку українських товариств, але не прагнув очолити жодне з них, аби не наразитися на небезпеку повернення в західну частину провінції⁶².

Попри таку обережність, восени 1889 року Теофіла Грушкевича таки перевели з Коломії до Львова. Формальним приводом стала його участь у музично-декламаційному вечорі, організованому товариством імені М. Качковського, куди запросили російського консула з Чернівців. Після цього заходу на Грушкевича надійшов донос, що нібито в присутності російського консула він піднімав тости за успіхи російської зброї, спрямовані проти державної влади й поляків (Грушкевич ці закиди заперечував)⁶³. Примусове залишення Коломії

яким лихим сьвітлі представлено Русинів учителів перед вищою власттю, коли мене змальовано як справдішого гайдамаку, що має ніж за холявою, щоби Поляків різати. Так мене перед ним представлено. Так мусів Вольф зі мною якийсь час з резервою поводитися, а опісля став моїм щирим другом, а навіть серед найтяжших хвиль мого життя став моїм боронителем навіть з нараженем свого урядового становища. Став отже на чисто гуманні становищу, позискав собі симпатію і довіру серед всієї суспільности в Коломії. На доказ як Вольф понимав своє становище яко директор в східній части краю, де мешкали Русини, може посвідчити виказ его до одного учителя Поляка: «Ви пане не маєте зовсім чим хвалити ся, бо тоді наколи не вмієте по руски не повиннисте служити в рускій части краю». Треба собі зобразити заскромлене сего шовініста польского. Вольф хоч з імени Німець, однак з уродження Мазур, тарнованин, навчив ся по руски читати і знав головних письменників руских, писав по руски, оскільки ему було потреба письма руского ужити [...]. Говорити по руски не бере ся, бо не хоче похибок в рускім язиці робити [...]. Щодо становища руского языка як зглядно-обовязкового Вольф був тої гадки, що руский язык є для русинів на польській гімназії обовязковий, для того за его часів всі Русини в Коломії на язык руский ходили, а він навіть сам до сего примушував» (Ibidem, арк. 79–82).

⁶¹ Про роль Т. Грушкевича в організації українського національного життя в Коломії (в кінці 1880-х рр.) згадував Є. Олесницький: «Організації на провінції не було, як сказано, ніякої. [...] Коломия не мала також у тому часі живішого руху. З народовців у місті старався як-так піддержувати сей рух проф. Теофіл Грушкевич і з другого боку горстка радикалів: Павлик, Лярій Герасимович та дуже ще тоді молодий Кирило Трильовський; але між ними не було добрих взаємин і не була можлива якабудь організація» (Олесницький, Є. Сторінки з мого життя. – С. 244).

⁶² ЛННБУ, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 6/п. 1. – Арк. 70–139.

⁶³ Ibidem, арк. 131–139. Спроби вплинути на ситуацію виявилися безрезультатними: тогочасний галицький намісник Казимир Бадені відповів, що Т. Грушкевич винен уже в тому, що був присутнім на заході з російським консулом і не повідомив про це органи влади, до чого був нібито зобов'язаний як державний службовець (Ibidem, арк. 136). «Сего памятного дня (16.X.89), – стверджував Т. Грушкевич, – зазнав я великого морального страданя. Чужі, свої і найближші мої приятелі робили мені закиди неоправдані» (Ibidem, арк. 137). Коломийська газета «Русская

Теофіл Грушкевич сприйняв болісно: близько року до облаштування на новому місці родина мусила жити окремо, занепокоєння викликали значно вищі витрати у великому місті, розпад звичного кола товариського спілкування. Ще певний час у записках Теофіла Грушкевича відлунує туга за Коломисєю і сподівання повернутися туди хоча б колись⁶⁴. Однак з часом він змирився й зайнявся організацією життя у Львові. Приблизно через півроку після переїзду Грушкевич у щоденнику записав: «Дня 1шого мая проминувъ щасливо и спокійно во Львовѣ»⁶⁵.

У березні 1890 року Теофіл Грушкевич був номінований професором класичної філології другої Львівської гімназії з німецькою мовою викладання⁶⁶, в якій на початку ХХ століття навчалися діти галицьких русофілів на знак протесту як проти польських, так і проти українських гімназій. У Львові Грушкевич редагував часопис «Учитель», належав до комісії при Крайовій шкільній раді, яка ухвалила запровадження у шкільництво фонетичного правопису, однак загалом не вів такого суспільно активного життя, як у Коломиї. Певною мірою це пояснювалося його близькістю до Олександра Барвінського та причетністю до «нової ери», після «невдачі» якої всіх її прихильників було витіснено з політичної сфери. У Львові Т. Грушкевич відійшов навіть від активної діяльності в національно-культурних товариствах, знеохочений міжпартійною та міжособистісною боротьбою і недобросовісною конкуренцією. 31 жовтня 1906 року, невдовзі після виповнення 60-ти років, Теофіл Грушкевич вийшов на пенсію. У 1909–1911 роках він був директором української приватної гімназії в Яворові. Згодом його кандидатура ще

Рада» з приводу переведення Грушкевича зауважила: «Перенесеніє стабилизованого професора гимназіального г. Т. Грушкевича изъ Коломыи до Львова наступило такъ несподівано и такъ нечаянно, що оно поразило всѣхъ знающихъ блисше того многозаслуженого чоловіка до глубины душъ и вызвало щиросердечный жаль въ цѣломъ мѣстѣ по утратѣ такъ высоко чтимого и любимого професора» (Ibidem, ф. 167, оп. 1, спр. 898/п. 33, арк. 41 (газетна вирізка: Русская Рада (Коломия). – 1889. – Н-р 19). 16 листопада 1889 р. справа про переведення Т. Грушкевича лягла в основу запиту (інтерпеляції) українського клубу Галицького сейму до уряду, де відзначалося, що попри всі свідчення лояльності, українців надалі трактують як непевний елемент: «Perenesenje profesora Hruszkewycza motywowane buło «wzhladamy służbowemu» choć win w kołomyjskiej gimnazji jako jedynuj do ruskoho jazyka kwalifikowanyj uczytel koncze buw potribnyj, a w IV gimnazji polskiej u Lwowi kudy jeho prydiłeno zowsim jest nepotribnyj» (Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego. 20 posiedzenie, 1. sesyi, IV peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 16. listopada 1889. – [Lwów, 1889]. – S. 717–721).

⁶⁴ Переживання, пов'язані з несподіваним переїздом, чітко простежуються в родинному листуванні. Поки Теофіл Грушкевич шукав житло у Львові, сім'я залишалася в Коломиї. Вимушена розлука ставила на перший план порядку денного з'єднання родини: «і żeby dopomógi nam Bóg znowu razem nasz dom złączyć», – писала Л. Грушкевич у листі до чоловіка (ЛІНБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 41, спр. 100/п. 9. – Арк. 80 (Грушкевич Л. Лист до Грушкевича Т., Коломия, 11 січня 1890). Із листів видно, що близькі переживали за внутрішній емоційний стан Грушкевича та всіляко намагалися його підтримати. Син Ярослав у цьому ж листі дописав: «И я желаю Вамъ, Найдорожшій Отче, щобъ Новый Рокъ лѣпшій бувъ для Васъ якъ старій, чтобы Богъ вынагородивъ Васъ за страты та згрызоты та щобъ удѣливъ Вамъ здоровья на многу лѣта, абысьте могли дальше трудити ся для насъ и для свого народу» (Ibidem, арк. 80 зв.).

⁶⁵ Ibidem, спр. 122/п. 14, арк. 9 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику 1 травня 1890).

⁶⁶ Ibidem, арк. 2 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику 15 березня 1890).

обговорювалась як можливого директора приватних жіночих гімназій у Городенці та Буську, жіночої гімназії у Станіславові, однак ці проекти не були реалізовані з огляду на вік.

Теофіл Грушкевич належав до тієї групи українських інтелігентів, які скептично ставилися до політики, не прагнули перших політичних ролей, не виступали на вічах і не балотувалися на виборах, однак входили в усі найважливіші середовища, знали багатьох ключових осіб, виконували багато реальної організаційної і ідейної, так званої «чорнової», роботи. «Хоч на зверх я видної ролі при тій політиці не відгравав, – писав сам Т. Грушкевич, – але в тіснім кружку не до одної справи приложив руки свої. Чи оно добре було чи ні, історія осудить»⁶⁷. Ця самооцінка цілком підтверджується вивченням біографії Т. Грушкевича за іншими джерелами. Достатньо навести хоча б судження про нього такого визнаного для українців у ХІХ столітті авторитета, як Олександр Кониський. Ще в 1887 р. в листі до О. Барвінського він писав: «Дивлюся я друже на Ревак.[овича] і гадаю: чому нова генерація не дала нам таких людей? От коби б его, та Вас, та Грушкевича зібрав до купі у Львів!!! Отоді би... И в наше віконце засвітило б сонце...»⁶⁸.

* * *

До систематичного ведення щоденника збереглося кілька попередніх спроб записів Теофіла Грушкевича. Перший – датується 19 вересня 1887 року і присвячений опису візиту в Коломию перемишльського єпископа Юліана Пелеша⁶⁹. Оскільки цьому запису передусе згадана декларація намірів Грушкевича щодо щоденника, з високою вірогідністю можна припустити, що попередніх щоденникових нотаток, принаймні в дорослому житті, він не вів. Наступний збережений фрагмент щоденника охоплює період з 6 по 29 грудня 1888 р. У ньому описано поїздку Теофіла Грушкевича з сином Ярославом до Львова, його участь у засіданні «Народної ради», присвяченому виборам до Галицького сейму 1889 року, відзначення різдвяних свят за латинським обрядом. Святвечір, на якому були присутні сім'я, мати Л. Грушкевич та учень 8 класу гімназії Баричко, який мешкав у Грушкевичів, видався Т. Грушкевичу «сумним», зате в наступні дні сім'я активно відвідувала коломиїських знайомих, так «у Васильковскихъ дуже ладно спѣвала рускі пѣсни и польскі при фортепянѣ Кислевска, жена купця, моя жена танцювала з Кислевскимъ коломыйки»⁷⁰.

Більшим за обсягом і доволі насиченим інформаційно є щоденник Теофіла Грушкевича, який охоплює період від 13 березня до 25 серпня 1890 року. Тоді автор жив сам у Львові, якийсь час винаймав помешкання на вул. Личаківській, безперечно, почувався самотньо без звичної родинної атмосфери, мав клопоти зі здоров'ям через пережитий стрес, і, мабуть, ці

---

⁶⁷ Ibidem, спр. 6/п. 1, арк. 148 (Грушкевич Т. Автобіографія).

⁶⁸ Ibidem, ф. 11, спр. 1435, арк. 25 (Кониський О. Лист до Барвінського О., Підбуж, 29 липня 1887).

⁶⁹ Ibidem, ф. 41, спр. 121/п. 14, арк. 1 зв. – 2 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 19 вересня 1887).

⁷⁰ Ibidem, спр. 138/п. 10, арк. 1 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику 25 грудня 1888).

обставини підштовхнули його до ведення регулярних записів. У щоденнику домінують дві теми – облаштування у Львові, підготовка до приїзду родини і діяльність групи осіб, у середовищі яких визрівала «нова ера». У джерелі є записи про наради в інженера Алоїзія Тележинського⁷¹, контакти з князем Адамом Сапегою, роботу над новим статутом Наукового товариства імені Шевченка та інші. Ці записи доречно співставляти з листами Теофіла Грушкевича до Олександра Барвінського⁷² та зі значно ширшими за обсягом спогадами останнього. Нотатки Т. Грушкевича доповнюють деталі переговорів. Найцікавішими є ті фрагменти, які відображають уявлення тогочасних діячів про напрям розвитку українсько-польських відносин. За твердженням Грушкевича, в помешканні Тележинського відбувалися «горячі дебати», під час яких «про нещасні відносини руско-польські говорено точно и явно, не тільки похибки Поляків, но и похибки Русинів критиковано»⁷³. Т. Грушкевич відстоював потребу розгортання серед українців «органічної праці» та залучення до неї всіх верств суспільства – учителів, адвокатів, чиновників, а також «старі роди шляхотські, що люблять будь що будь свою землю» (йшлося насамперед про Сапег і Дзедушицьких)⁷⁴.

Життя Теофіла Грушкевича у Львові на зламі століть у джерелах відобразилося погано: спогади були написані в 1897 році, а регулярні щоденникові записи збереглися від 1906-го. Більшу частину часу діти жили з родиною або були надто юними для обговорення в кореспонденції важливих питань. На щоденникових записах Грушкевич зосередився вже по виході на пенсію, який, за свідченням дружини, сприйняв доволі болісно⁷⁵. Це заняття стало спробою чоловіка, котрий звик усе життя працювати, до того ж, викладати, примиритися зі статусом «емерита», появою вільного часу, викликами нового покоління. Усі ці питання, безумовно, турбували автора записів, і він не міг віднайти внутрішньої рівноваги та не погоджувався зі старінням, фізичною слабкістю й самотністю. Судячи із записів, відповіді на ці питання він, попри родинні традиції, не черпав і у вірі. Сюжети про церкву у

---

⁷¹ За твердженням Т. Грушкевича, «сей чоловік належить до того сторонництва нині дуже и дуже слабенького межі Поляками, що то хотілиби якось до лучшего повести відносини національні межі Русинами и Поляками сегодня вь дуже невôдраднôмь стані по причині великої нетерпимости зô стороны польскої більшости а правду сказавши и зь причини браку вырозумѣлости Русинôвъ на ті великі похибки и нетактовнôсть Поляків» (Ibidem, спр. 122 / п. 14, арк. 25 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 28 червня 1890)).

⁷² Ці нотатки підтверджують вузькість кола діячів, у якому формувалася політика «нової ери». Після обрання О. Барвінського в 1891 р. депутатом Державної Ради, Т. Грушкевич деякий час виконував функції організатора нарад «нашого кружка» та періодично інформував про ці наради О. Барвінського. В одному з листів є згадка про те, що були присутні семеро осіб, а відсутній один (Ibidem, ф. 11, спр. 1030 / п. 77, арк. 5 (Грушкевич Т. Лист до Барвінського О., Львів, 29 листопада 1892)).

⁷³ Ibidem, спр. 122 / п. 14, арк. 25 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 28 червня 1890).

⁷⁴ Ibidem, арк. 35 зв.–37 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 16 липня 1890).

⁷⁵ У листі до сина й невістки Л. Грушкевич писала: «Drogi dzieci! Tata bardzo zdenerwowany tym spensjonowaniem, zawsze mówi tak mi jakoś głupio, ja z Manią przewidujemy, że to tylko z początku, Tata się przyzwyczaj» (Ibidem, спр. 101/ п. 9, ч. 1, арк. 51 (Грушкевич Л. Лист до Грушкевичів Я. і М., Львів, 20 листопада 1906)).

нього доволі інструментальні, що трактували священницьке служіння, як роботу. Релігійні свята відзначались у вузькому родинному колі і теж радше наштотували на думку про незворотність часу. До того ж, відзначення в рамках міської квартири, безумовно, контрастували зі спогадами дитинства. Одного разу Т. Грушкевич критично зауважив, що його зять нехтує звичаями, однак зараз це ототожнюється з прогресивністю та модерністю.

Загалом ставлення Теофіла Грушкевича до молодшого покоління було позбавлене менторського тону: він шанував працю, внутрішній світ і клопоти своїх дітей і радше співчував молодшому поколінню через те, що сам він і його ровесники жили у «спокійніші» та «стабільніші» часи. Попри жвавий інтерес до світу, Грушкевич відчував, що відстає від його вимог, не може пристосуватися до пришвидшеного темпу, радикалізації політичних сил. Ці думки особливо турбували його під час директорства в Яворівській гімназії, де поряд працювали молодші колеги, з якими він не міг порозумітися: «Я пояснював, щоби в школі про політику за багато не говорено, могло еще прийти до сварки. Не позволив в диспути бавитися. Те однак як можу догадуватись не сподобалось моїм учителям. Висказав ся один, що я старий уже чоловік. Нехай і так буде. [...] Рік довгий, а що буде опісля? Тішить мене, що є син, невістка і внук у мене – але нині не маю тут серед своїх (Русинів) великих приятелів сьогодні а чому. Не можу казати, щоби я мав ворогів але не маю тут щирих приятелів. Інакше в першім році відносились до мене. Але нехай там»⁷⁶. Кілька разів, як фіксує щоденник, Т. Грушкевич переносив серйозні захворювання, які супроводжувалися думками про смерть, тасмничу й невідворотну.

У щоденнику Теофіла Грушкевича відображений і побутовий бік родинного життя, організований за класичною схемою: чоловік утримував сім'ю, дружина опікувалася побутом і дітьми. Основним джерелом доходів була зарплата, згодом – пенсія Т. Грушкевича, сума останньої становила 497 крон на місяць. Сім'я орендувала у Львові квартиру, яку періодично змінювала, з'їжджаючись чи роз'їжджаючись із дітьми. Зазвичай це було трикімнатне помешкання з кухнею і балконом (приблизно так само виглядало житло їх найближчих приятелів – Реваковичів і Тисовських). Сім'я утримувала служницю – дівчину або жінку-українку зі села, які також підлягали «національному вихованню». Служниці не інтегрувалися повністю в родину, щодо них зберігалася соціальна дистанція, а надання роботи й можливості проживати у Львові, навчання грамоті вважались благодіянням з боку інтелігентів. Сам Грушкевич не був обтяжений побутовими справами, що рідко виходили поза межі кілограму апельсинів для онуків. Жіноча праця в його уявленні цінувалась лише у виконанні членів родини. Про побут доньки Софії Раковської в Парижі він записав: «Я нині дуже зажурився судьбою Зосі в Парижі [...]. Она бідна дуже клопоче ся хатою без слуги – обід варить сама дома, ходить за купном, розуміє ся снідання і вечеру, все на примусі. Треба з дитиною перейти ся, трохи попрятати. То за багато на одну особу, а до того не зовсім здорову»⁷⁷.

---

⁷⁶ Ibidem, спр. 123/п. 24/1–8, арк. 314 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 6 січня 1912).

⁷⁷ Ibidem, арк. 472 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 25 січня 1914).

Зі сторінок щоденника Львів початку ХХ століття постає як місто зі значно націоналізованим сегментом повсякденної і приватної сфери та з чітко вираженим українсько-польським конфліктом. Тема польсько-українських стосунків присутня в роздумах Теофіла Грушкевича ледве не щодня. Автор підтверджував факт їх загострення, значно більшого, ніж у попередні десятиліття. Кидається в очі значне відгородження від польськомовного оточення. Коло його знайомих у Львові обмежувалося вихідцями з українських і німецьких родин. Теофіл Грушкевич підкреслював розчарування в можливостях польсько-українського порозуміння та примирення: «Крутить ся історія помирень сих двох народів від віків в тім самім колесі. Поляки ломлять завсігди правила всякої справедливости, а голосять перед сьвітом, що они суть олицтворенем найкращої згоди»⁷⁸.

Теофіл Грушкевич часто фіксував приклади принижень і тиску, яких зазнавали українці на національному ґрунті. Так, неприємними відчуттями щоразу супроводжувалося голосування за задалегідь приречених на поразку українських кандидатів у депутати, після якого (голосування, як відомо, відбувалося відкрито), він чув насмішки з боку виборчої комісії. У щоденнику описано розповідь сторожихи, яка не могла знайти праці, бо у восьми місцях від неї вимагали приналежності до латинського обряду: «а она прецінь не буде Польку удавати та радше служби відрече ся, як свого обряду»⁷⁹. Домовласник – прихильник польської ендеції відмовився винаймати родині Грушкевичів житло, надаючи перевагу орендареві-поляку. На цілеспрямований бойкот з боку поляків нарікали його знайомі – кравець і власник цукерні; останній розповів, як «доброчливіці» радили йому не звертатися до клієнтів українською мовою⁸⁰. Сам Грушкевич в офіційних установах та у сфері обслуговування послідовно використовував українську мову (звертання українців польською через небажання привертати до себе увагу вважав «трусістю»), а згодом описував реакцію у відповідь, яка хиталася від спроб співбесідника перейти на українську мову – до переведення розмови в конфліктну площину. Найгострішим прикладом останнього стало демонстративне намагання польського продавця запропонувати для онука «забавку зображаючу малу свинку»: «Я остатечно зробив міну, що се мене уразило, але до авантури не хотів доводити. Купив за 90 гел. забавку зображаючу котика, заплатив і вийшов передумуючи над тим, як смаркачі поляки купчики сьміють глузувати ся в сей спосіб над людьми старими – над Русинами. Коли сї люди образумлять ся, коли сї люди прийдуть до сеї сьвідомости, що тим способом нечесть роблять своїй нації»⁸¹.

У щоденнику зустрічаються описи безпорядків на національному ґрунті. Національні громади Львова нерідко служили одне для одного об'єктом гострих кепкувань. Так, Теофіла Грушкевича вразило, що польський шляхтич

---

⁷⁸ Ibidem, арк. 404 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 20 січня 1913).

⁷⁹ Ibidem, арк. 429 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 19 червня 1913).

⁸⁰ Ibidem, арк. 496 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 6 червня 1914).

⁸¹ Ibidem, арк. 118 зв. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 12 жовтня 1908).

використовував елементи козацького одягу для свого фірмана: «При улиці Чарнецького кинувсь мені в очі образ, що мені пригадав нашу неволю, наше велике рабство за часів шляхетської Польщі. Оце стояв повіз (каре́та), запряжений парою коней хороших, а на кареті молодого досить гарного парубка фірмана в одягу козацьким (шапка козацька з червоним дном і кутиком та шаровари козацькі) – чорна кирея червоним поясом перепоясана). Кров ударила мені в лице. Як сьміє єще нині шляхтич польський в сей спосіб дразнити нашого чоловіка таким поведенням. одягати в стрий наш національний, в котрім ходили наші козаки лицарі, одягати своїх слуг, льокаїв, се для нас велика обида а даже провокация»⁸². Інший, дещо комічний випадок, уже зворотного характеру, стався на церемонії привітання представника Габсбурзької династії у Львові: «Українці переїзджуючого архикнязя витали голосно: слава і коли архикнязь вже далеко від'їхав, єще тягом їхали дальше всїлякі пани Поляки [...] тоді то наші стали їм кричати: «ганьба» – колтуни польські думаючи, що їм також овацію роблять розкланювались чемненько на всі боки. З того вийшов гомеричний сьміх серед згромаженої публіки стоячої по обох боках улиці Сапіги»⁸³.

Тема служіння народові є наскрізною у щоденнику Грушкевича, через неї висвітлюється чимало подій, у тому числі й повсякденного життя. Українська нація, забезпечення її вільного розвитку і добра були для автора цінністю, якій варто підпорядкувати життя. Після прочитання разом із маленьким онуком історії України Миколи Аркаса Теофіл Грушкевич так сформулював громадське призначення своїх нащадків: «підросте, прочитає сю книжку від дошки до дошки та набере єще більше жару і посьвяти для добра свого бідного поневільненого народу як єго батьки. Буде боров ся єще більше з противниками своєї нації як єго діди»⁸⁴. Водночас стан національної свідомості українців Наддніпрянщини він оцінював скептично, щоразу отримуючи цьому підтвердження в розповідях галичан, які поверталися з Великої України. Критично оцінював Грушкевич і стосунки та звичаєві практики в середовищі львівських українців. Він наголошував, що у Львові не мав можливостей для повноцінної громадської діяльності, якою займався в Коломиї, відзначав байдужість української інтелігенції у Львові, її небажання об'єднуватися навколо спільних цілей, підпорядковувати справі особисті амбіції. Негативним прикладом служила позиція українців Львова під час виборчих кампаній, невдалі спроби, які здійснювало товариство «Львівська Русь», щоб об'єднати одноплемінників. «Ми не є ще нація, щоби зовсім о своїх силах могли остоятися»⁸⁵, – підсумовував Теофіл Грушкевич наслідки політичної діяльності українців Львова. Він також гостро критикував чимало аспектів в роботі Наукового товариства імені Шевченка під керівництвом Михайла Грушевського, зокрема практику виключення з його складу осіб за політичні

---

⁸² Ibidem, арк. 42 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, вересень 1903).

⁸³ Ibidem, арк. 355 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 26 травня 1912).

⁸⁴ Ibidem, арк. 331 зв.–332 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 18 березня 1912).

⁸⁵ Ibidem, арк. 328. (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 10 березня 1912).

погляди. Чимало критичних зауважень висловлено в щоденнику щодо греко-католицьких священиків.

Щоденник Теофіла Грушкевича доводить, що серед української громадськості на початок ХХ століття переважало оптимістичне ставлення до власного національного майбутнього. Абсолютно неминучим видавався процес українізації Львова. Витісненню польського чинника з міста відводилося 30–50 років, за які «Польща шезне – Русь займе своє приналежне місце»⁸⁶. Розв'язання українського питання автор бачив на шляху австро-українського порозуміння, а майбутню українську державу уявляв під протекторатом Габсбургів. Австрійська влада і правляча династія Габсбургів у свідомості Теофіла Грушкевича були наділені позитивними рисами. Він описував урочистості з нагоди приїзду до Львова представників правлячої династії чи відзначення важливих дат, вказуючи, що українці значно приязніше ставляться до Австрії, ніж поляки, які є нещирими у своїй показній лояльності.

* * *

Щоденники – не лише відомих діячів, про яких є багато інших свідчень, а звичайних людей – привертають дедалі більшу увагу дослідників у контексті історії повсякденності. На їхніх сторінках життя людини постає в поєднанні громадської активності, турбот і реакцій на актуальні новини, буденних і професійних клопотів, переживань про близьких, хвороби, смерть. Щоденник українського гімназійного професора Теофіла Грушкевича, як і ширший комплекс матеріалів з його родинного архіву, досі не було опубліковано, його також дотепер не використовували дослідники. Теофіл Грушкевич пройшов шлях типового представника першого покоління української світської інтелігенції в Галичині, яка на зламі ХІХ–ХХ століть перебрала політичне й інтелектуальне лідерство в українському русі від греко-католицького духовенства, водночас узявши на себе відповідальність за вибір модерної української національної ідентичності. Попри певний віковий консерватизм у способі мислення (автор уже з 60-річного віку окреслював себе «старцем»), щоденник що за обсягом, що за значущістю порушених питань, є оригінальним і цінним джерелом до вивчення світогляду, поведінки й повсякденного життя української інтелігенції в Галичині кінця ХІХ–початку ХХ століть і повинен бути залучений до наукового обігу нарівні з іншими текстами, які вважаються в українській історіографії хрестоматійними.

Зауважимо, що особові джерела, створені українцями підавстрійської Галичини, не були зорієнтовані на допуск нащадків у внутрішній світ їхніх авторів. Ключові спогади про цей період відзначаються ігноруванням повсякденної і приватної сфери. Натомість щоденник Теофіла Грушкевича наближає читача до світосприймання людини ХІХ століття, пояснює її життєві стратегії і моделі поведінки. Він дозволяє зазирнути у втрачений світ тогочасного Львова очима освіченого українця, який інтегрувався в міську громаду, спілкувався з багатьма знаковими постатями, мав достатньо життєвого досвіду і спостережливості, щоб ділитися своїми думками. Щоденник відображає

---

⁸⁶ Ibidem, арк. 331зв.-332 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику, 20 вересня 1910).

уявлення тогочасної людини, показує важливість для неї національного питання, розкриває механізми польсько-українських суперечностей на рівні мікроісторії, дозволяє вивчити побут і повсякденне життя львівського українця-інтелігента та дозволяє читачеві зазирнути у внутрішній світ людини початку ХХ століття, відчуті її суб'єктивні переживання, страхи, надії. Майстерне поєднання громадської і приватної сфери, фактів і їхньої суб'єктивної інтерпретації вирізняє щоденник Теофіла Грушкевича серед інших пам'яток доби. Чимало людей хоча б раз у житті заводять власний щоденник, однак згодом часто відмовляються від цього заняття через буденні клопоти, неможливість усамітнитися, інші обставини. Можливо, щоденник Теофіла Грушкевича, що є результатом великої внутрішньої праці, не лише приверне увагу читачів, але й надихне когось із них на власні нотатки, що наблизатимуть до нащадків ті часи, які безповоротно відійшли в минуле.

Olena ARKUSHA. The Diaries of Teofil Hrushkevych: A Source for the Study of the Worldviews of the Ukrainian Intelligentsia in Galicia in the late 19th–early 20th century.

The article analyzes the diaries of the Ukrainian Galician teacher and social activist Teofil Hrushkevych (1908–1915), which are held by the department of manuscripts of the Lviv National V. Stefanyk Scientific Library of Ukraine. These sources contain a wealth of information about everyday life, and allow us to enter the inner world of Ukrainian intellectuals at the turn of the 19th and 20th centuries. From them we can draw conclusions about the values of contemporary men, their personal and public priorities, views on history, international relations, and the political future of their homeland and its people.

Keywords: diary, historical sources, the Hrushkevych family, 19th–and early 20th-century Ukrainian intelligentsia, everyday life, Ukrainian-Polish relations.